

Sámi historjá ja servodat

Rávaõassi

Anne Elle Gaup

Davvi Girji

© Davvi Girji 2026

1. hápmi

Govat: Kaffekatten Frati ja Davvi Girji
Gráfalaš ovddasvástideaddji: Davvi Girji

www.davvi.no

Vuoignaduodjeláhka suddje materiála. Kopieren ja olámuddui dahkan ii leat lohpi vuoigatvuođalaččaid miehtama haga, šiehtadusa haga Kopinorain (www.kopinor.no) dahje eará hálddašanorganisašuvnnain, dahje láhkavuođu haga. Gielddus guoská maiddái goanstajierpmi hárjehahttimii ja materiála eará geavaheapmái goanstajierpmi oktavuođas, ja sisttisoallá maid teavstta ja dáhtaid geavaheami gildosa digitálamárkandirektiivva 4. artihkkala vuođul.

Ovdasátni

Dát oahpaheaddji rávaoassi gullá *Sámi historjá ja servodat* neahttaresursii. *Sámi historjá ja servodat* čuovvu oahppoplána Sámi historjá ja servodat (SHS01-03), man sáhtát geahččat dáppe: <https://www.udir.no/lk20/shs01-03>.

Sámi historjá ja servodat-fágas mii geahčadit ovtta Davviguovllu boarráseamos kulturservodagain. Sámi historjjá, kultuvrra, giela, servodateallima ja vuoigatvuođaid máhtu bokte mii oažžut buoret áddejupmi sihke Sámi ja olles Norgga vássánaigái, dálááigái ja boahtteáigái.

Dán oahpponeavvu ulbmilin lea addit nuoraide fágalaš vuođu guorahallat guovddáš fáttáid, jerrat gažaldagaid, bargat iešguđetlágán gálduiguin ja ovdánahttit iežaset refleškuvnnaid. Fágii ii guoskka dušše oahppat historjjálaš dáhpusaid ja servodatlaš diliid birra, muhto maiddái áddet mo iešguđetlágán perspektiivvat hábmejit min máhtu ja min mitalusaid. *Sámi historjá ja servodat* neahttaresursa oasis leat:

Jo2

Luondu ja kultuvra
Sápmelaččat ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit
Dekoloniseren
Gáldogeavaheapmi, historjjálaš diđolašvuohta ja konteaksta

Jo3

Árvvut ja árbevierut čadnon eanangeavaheapmái
Sápmelaččaid vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide
Sámiid oassálastin riikkaidgaskasaš orgánain
Cealkinfriddjavuohta ja vaššicealkámušat
Árbečeahppi ja dutki – dutkanmetodat

Barggadettiin dáinna oahpponeavvuin leat mii čalmmustahttán sámi servodagaid ja vásáhusaid mánggabealatvuođa. Sámi historjá lea mitalus gullevašvuođas, kultuvrralaš ovdáneamis ja ovttasdoaibmamis luondduin ja maiddái olbmuid gaskasaš deaivvademiid, politihkalaš proseassaid, vuoigatvuođaid rahčamušaid ja giela ja kultuvrra ealáskahttima birra. Dáid fáttáid máhttu lea veahkkinn nannemin ádejumi demokratiijai, olmmošvuoigatvuođaide ja guoddevaš servodatovdáneapmái.

Mii sávvat ahte dát neahttaresursa sáhtta boktit ohppiid beroštumi, ángiruššama ja refleškuvnna. Go bargá fáttáiguin, gálduiguin, bargobihtáiguin ja digaštallamiiguin, de oahppi ovdánahtta sihke máhtu ja kritihkalaččat jurddašannávccaid. Sámi historjá ja servodat ii leat dušše fáddá vássánaiggi birra – dat lea maiddái fáddá mii addá reaidduid áddet dálááiggi hástalusaid ja vejolašvuođaid.

Sámi historjá ja servodat neahttaresurssas čállo norgga beale áššiid birra, muhto guoskkaha maiddái ruoŧa, suoma ja ruošša beale Sámi. Oahppit hástaluvvojit ovdánahttit iežaset identitehta ja nanosmahttit gullevašvuođa stuorat servodagaide ja oktavuođaide. Iešárvvoštállan ja fágaságastallan oahpaheaddjin lea guovddážiis sihke kapihttaliid álggaheamis ja loahpaheamis. Árvvoštallan láhččo neahttaresurssas nu ahte oahppi ja oahpaheaddji álo galgaba gulahallat, ja oahppi galgá diehtit maid son galgá oahppat, maid son ovddežiis máhtta fáttá birra ja maid son ferte viidáseappot bargat vai ovdána. Neahttaresurssa bargobihtáid oktasaš jurdda lea čiekŋalis

oahppan. Oahppi ferte mánga fága smiehttat danne go vástádusat eai gávdno dušše teavsttaid lohkamis. Buot ohppiin galgá leat vejolašvuohta bargat bargobihtáiguin, beroškeahttá man dásis oahppi lea.

Rávaoassái leat čohkkejuvvon juohke kapihttalii dieđut, oahppanulbmilat, lassi barggut, lassi lohkamušat ja árvvoštallan. Dáid siidduid sáhtta juohke oahppi čálihit ja vurket. Juohke oahppi berre ráhkadit iežas bargomáhpa gosa čohkke árvvoštallamiid ja fágaságastallamiid. Oahppit sáhttet vuorbáduvvot njálmmálaš eksámenii joatkkaskuvlla nuppi dahje goalmmát jagi.

Lihku oahppamin ja oahpahusain!

Sisdoallu

Neahttaresurssa/kapihttaliid čilgehus 6

Árvvoštallan 8

Dađistaga árvvoštallan 8

Fágalaš máhcahat 9

Fágaságastallan 9

Iešárvoštallan 10

Loahpalaš árvvoštallan 10

Kapihttaliid sisdoallu 11

Sámi historjá ja servodat jo2 12

Luondu ja kultuvra 12

Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit 15

Dekoloniseren 18

Gáldogeavaheapmi, historjjálaš diđolašvuohta ja konteaksta 22

Sámi historjá ja servodat jo3 25

Árvvut ja árbevierut čadnon eanangeavaheapmái 25

Sápmelaččaid vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide 28

Sámiid oassálastin riikkaidgaskasaš orgánain 31

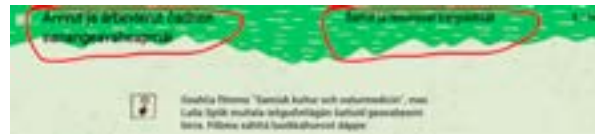
Cealkinfriddjavuohta ja vaššicealkámušat 34

Árbečeahppi ja dutki – dutkanmetodat 37

Gáldut 40

Neahttaresurssa/kapihttaliid čilgehus

Sámi historjá ja servodat neahttaresursa lea juhkkon guovtti oassái: jo2 ja jo3. Jo2 lea jurddašuvvon joatkkaskuvlla 2. jagi ohppiide ja jo3 ges joatkkaskuvlla 3. jagi ohppiide. Jo2:s leat njeallje kapihttala ja jo3:s ges vihtta kapihttala.

Go leat neahttaresurssas välljen kapihttala, de oainnat juohke siiddus badjin gurut bealde kapihttala nama ja olgeš bealde ges siiddu nama.

Juohke siiddus lea badjin gurut ravddas sisdoallolistu mainna sáhtta välljet guđe siidui áigu njuiket. Badjin olgeš ravddas oaidná gallát siiddus leat ja galle siiddu leat oktiibuot kapihttalis.

Juohke kapihttala vuosttaš siiddus leat govva/teaksta mii galgá jurdagiid bidjat johtui, oahppoplána dieđut ja refleksuvdnabargobihtta.

Juohke siiddus leat vuollin njuolat maiguin johtá ovttá siiddu maŋos dahje ovdos.

Vuollin gasku lea maiddá lávvogovus mainna manat ruovttoluotta kapihttala vuosttaš siidui.

Jus áiggut loahpahit kapihttala, de fertet deaddilit siiddu bajábealde «lagre og avslutt». Dalle boadát ruovttoluotta neahttaresurssa váldosiidui gos välljet kapihttaliid.

Bargobihtát leat čállon gassa bustávaiguin, ja gurut bealde lea govus mii muitala mii bargobihtáid lea.

Muitala ahte dá lea ságastallanbargobihtta. Muhtin ságastallanbargobihtáin lea vejolaš báddet vástádusaid. Dalle ferte deaddilit mikrofovdna-boalu, ja go geargá báddemis, de deaddila jáddadanboalu.

Muitala ahte dá lea čállinbargobihtta. Juohke čállinbargobihtái lea čállinsadji gosa oahppit čállet vástádusa jus eará vástidanvuohki ii čilgejuvvo.

Muitala ahte dá lea guldalanbargobihtta.

Muitala ahte dás lea linjka maid galggat deaddilit, dahje ahte galggat ohcat interneahtras dieđuid. Go deaddilat linjkaid, de dat rahpasit sierra siiddus.

Buot vástádusat, sihke čállojuvvon ja báddejuvvon, vurkejuvvojit oahppi Feidei, ja daid sáhtta dušše oahpaheaddji ja oahppi oaidnit/guldalit.

Árvvoštallan

Skuvllat geavahit guovttelágán árvvoštallanvugiid buot fágain: dađistaga árvvoštallan ja loahpalaš árvvoštallan. Árvvoštallamat galget sihke ohppiide ja oahpaheddjiide čájehit mo oahppit hálddašit fága gealbomihttomeriid. Lea dehálaš ahte oahppit dovdet fága oahppoplána. Čavčča álgovahkut berrejit geavahuvvot fága oahppoplána dulkomii. Go oahppit dihtet maid sii galget oahppat, mii sis vurdojuvvo ja mo sii árvvoštallojuvvojit, de dat buorida sin ovdánaneavttuid. Árvvoštallan galgá doarjut ohppiid fágalaš ovdáneami ja movttiidahttit sin viidáseappot oahppat. Buohkain galgá leat vejolašvuohta čájehit iežaset gealbbu, danne árvvoštallan galgá leat vuoiggalaš, rabas ja ovddidit oahppama.

Sámi historjá ja servodat-fágas árvvoštallan sáhtta deattuhit earret eará mo oahppit áddejit dáhpusaid, árbevieruid ja servodatovdáneami, mo oahppit guorahallet ja reflekterejit sámi servodatdiliid sihke historjjálaččat ja dálááiggis, mo oahppit geavahit gálduid ja máhtu jurddašit kritihkalaččat gálduid jáhkehahttivuođa ja perspektiivvaid birra ja mo ohppiid fágalaš njálmmálaš ja čálalaš gulahallan lea.

Ohppiin lea riekti váikkuhit iežaset oahppamii. Oahpaheaddjis ja oahppis vurdojuvvo buorre gulahallan, ja oahppi berre leat mielde evttoheamen heivvolaš bargo- ja árvvoštallanvugiid. Árvvoštallanvuogit leat iešguđetlágánat. Presentašuvnnat ja ságastallamat sáhttet leat njálmmálaš árvvoštallanvuogit. Almmuhusat, geahččaleamit, reflekšuvdnabarggut ja dutkanmearkkašumit sáhttet ges leat čálalaš árvvoštallanvuogit. Jearahallamat, gieddebarggut dahje digitála ovdanbuktimat sáhttet leat prošeaktabargguid árvvoštallanvuogit. Oahpaheaddji fágalaš máhcahagat ja oahppi ja oahpaheaddji fágaságastallan leat dađistaga árvvoštallama vuogit.

Buorit árvvoštallanvuogit movttiidahttet, ja daid ulbmil lea oahppan ja ovdáneapmi. Dás čuvvot muhtin árvvoštallanvuogit maid oahpaheaddji sáhtta heivehit iežas oahppijovkui ja buot bargguide. Oahppit berrejit ávžžuhuvvot ráhkadit sierra máhpa gosa čohkkejit systemáhtalaččat buot árvvoštallamiid. Árvvoštallamat sáhttet geavahuvvot go oahppit galget ráhkkanit jahkebealgeahččalemiide dahje eksámeniidda.

Dađistaga árvvoštallan

Buot árvvoštallan mii dáhpuhuvvá ovdal go oahppu nohká, lea fága dađistaga árvvoštallan. Fága dađistaga árvvoštallan galgá leat oassin oahpahusas mii galgá ovddidit oahppama, heivehit oahpahusa ja lasihit gelbbolašvuođa. Fága dađistaga árvvoštallan sáhtta leat sihke njálmmálaš ja čálalaš. Oahpaheaddji ja oahppi galgaba gulahallat fága dađistaga árvvoštallamis olles skuvlajagi. Fága dađistaga árvvoštallamis oahppit ožžot dieđuid iežaset fágalaš ovdáneami birra. Árvvoštallandieđut geavahuvvojit maiddá ovddidit oahppama ja heivehit oahpahusa ovttaskas oahppái.

Fága dađistaga árvvoštallamis oahppi galgá:

- oassálastit iežas barggu árvvoštallamis ja reflektaret iežas oahppama ja fágalaš ovdáneami
- áddet maid son galgá oahppat ja mii sus vurdojuvvo
- diehtit maid son hálldaša
- oažžut rávvagiid mo son sáhtta viidáseappot bargat vai gelbbolašvuohta lassána

Dáid čuoggáid heive maiddá geavahit go ságastallá juohke kapihttala álggaheamis ja loahpaheamis.

Fágalaš máhcahat

Oahppit dárbbasit buriid fágalaš máhcahemiid mat ovddidit oahppama. Máhcahagat berrejit mitalit maid oahppit hálddašit fágas ja maiddá rávvet mo sii sáhttet viidáseappot bargat ovddidit iežaset gelbbolašvuođa. Ii leat doarvái dušše dadjat ahte juoga lea buorre. Oahppit dárbbasit diehtit mii lea buorre ja manne. Lea maiddá hui dehálaš ahte oahppit dihtet boahhte lávkki iežaset oahppamis. Oahpaheaddji berre láchit oahpahusa dan láchái ahte juohke beaivvi bagada ohppiid ovddos guvlui dieđuiguin mat leat heivehuvvon ovttaskas oahppái. Dákkár bagadeamit váikkuhit buoremusat oahppamii.

Vai fágalaš máhcahagat veahkehit ovddidit oahppama, de dat galget addit oppalaš gova oahppái:

- man dásis sii leat iežaset oahppamis
- mii oahppama mihttu lea
- maid sii galget dahkat vai gealbu loktana

Fágalaš máhcahagat sáhttet addot beaivválaččat juohke oahpahusdiimmus ja maiddá sierra bargguid oktavuodas. Buorit fágalaš máhcahagat leat vuođđuduvvon iešguđet bargguid mihttomeriide ja eavttuide. Dáid galget oahppit diehtit ovdagihtii. Sii berrejit maid ieža leat mielde hábmemin mihttomeriid ja eavttuid. Fágalaš máhcahagat galget addot juohke ovttaskas oahppái, danne fertejit leat heivehuvvon oahppi olahussii, máhttui ja áddejupmái. Oahppit galget fágalaš máhcahagain oažžut buriid dieđuid maid vuođu galget sáhttet ovdánahttit iežaset barggu ja oahppanproseassaid. Oahpaheaddji ii galgga addit vástádusaid oahppái, muhto galgá addit dan mađe veahki ahte oahppi ieš beassá reflektaret ja ángiruššat buriid vástádusaid fuomášit.

Fágaságastallan

Fágaságastallama ulbmil lea čájehit fágalaš áddejumi, reflekšuvnna ja máhtu geavahit fágalaš doahpagiid dan sadjái go dušše muittuheami. Fágaságastallan sáhtta čadahuvvot mánngga láhkái, omd. ságastallan oahppi ja oahpaheaddji gaskkas, oahppiioavkkus dahje olles luohkás. Oahppit ohppet ollu oahppama birra go besset earáid bargguid árvvoštallat ja hárjehallat vuođuštit iežaset árvvoštallamiid. Go fágaságastallan čadahuvvo, de fertejit gealbomihttomearit ja fáddá leat välljejuvvon ovdagihtii. Dan sáhttet oahpaheaddji ja oahppit ovttasráđiid bargat fágaságastallama plánemis. Lea dehálaš muitit ahte fágaságastallan lea gulahallanvuohki, dalle ferte guldalit, mitalit, čilget, jearrat ja vástidit. Dákkár ságastallamis ii leat ulbmil muitit maid lea lohkan dahje bargan, muhto máhttit geavahit dieđuid ja gealbbu maid lea háhkan, reflektaremii ja čilget mo áššit leat čadnon dihto konteavsttaide. Fágaságastallamis ii leat vástádusaid addin deháleamos, baicce sáhtta leat ovdamunni ahte oahppi lea kreatiiva ja gávdná vuogas čovdosiid ja jearrá gažaldagaid mat čájehit ahte sus leat čiekŋalis jurdagat. Fágaságastallamis oahppi sáhtta čájehit čiekŋalis oahppama fágaidrasttideaddji fáttáin. Fágaságastallan lea hui heivvolaš árvvoštallan ja oahppanvuohki sámi historjá ja servodat-fágas, danne go dán fágas leat ollu fáttát mat giedahallojuvvojit vássánaiggis ja main leat čanastumit dálážii. Fágaságastallan ja njálmmálaš eksámen sulastahttet:

- fáddá
- gealbomihtttomearit
- árvvoštallaneavttut
- čuolbma dahje bargobihtta mas oahppit galget geavahit dan gelbbolašvuoda maid leat háhkan
- ráhkkananáigi
- ovdanbuktin
- ságastallan
- árvvoštallan
- buoridanmunni. Oahppi galgá oažžut vejolašvuoda buoridit iežas barggu oahpaheaddji máhcahemiid vuodul. Dát dieđusge ii guoskka njálmmálaš eksámenii.

Iešárvoštallan

Oahpaheaddji galgá láchit ohppiide iešárvoštallan áiggi gos sii besset reflekteeret iežaset áŋgiruššama ja mihtttomeari olaheami. Iešárvoštallan sáhtta leat čálalaččat dahje njálmmálaččat ja gávdnojit iešguđetlágán vuogit mo dan čađahit. Iešárvoštallamis oahppit galget mitalit mii galgá árvvoštallojuvvot ja árvvoštallaneavttuid. Sámi historjá ja servodat-fágas lea hui vuogas dávjá oahpahusdiimmus bisánit ja reflekteeret maid lea oahppan. Oahpaheaddji ja oahppi berreba ságastallat iešárvoštallamiid ja buohtastahttit leaba go ovttaoaivilis. Dát addá buori vuogi čilget ja čájehit konkrehta ovdamearkkaiguin jus eaba leat ovttaoaivilis. Loggačállin lea okta vuohki mo oahppi sáhtta iežas oahppama reflekteeret, ja loggain lea hui buorre čuovvut oahppama ovdáneami.

Loahpalaš árvvoštallan

Loahpalaš árvvoštallan lea fága loahppaárvoštallan oppalašárvosániin ja eksámenárvosániin. Oahppi galgá oažžut oppalašárvosáni sihke sámi historjá ja servodat 1 ja 2 fágain. Oahppi sáhtta vuorbáduvvot njálmmálaš eksámenii sihke sámi historjá ja servodat 1 ja 2 fágain.

Kapihttaliid sisdoallu

Vuodđo- ja joatkkaoahpahusa njuolggadusaid § 9-11 čuožžu earret eará ahte oahppit galget leat mielde árvvoštallamin iežaset bargguid ja áddet maid sii galget oahppat ja mii sis vurdojuvvo. Oahppit berrejit beassat mielde dievasmahttimin termiidnaplánaid/ jahkeplánaid, danne go sii dihtet mo sii liikojit buoremusat bargat ja mo sii ohppet buoremusat. Lea áibbas lunddolaš ahte sii besset leat mielde hábmemin bargguid sisdoalu, bargovugiid ja árvvoštallamiid. Danne dán rávaoassái leat juohke kapihttaliid sisdollui čohkkejuvvon dát oasit:

Kapihttala sisdoallu
 Gealbomihtttomearit
 Guovddášelemeanttat
 Fágaidrasttideaddji fáttát
 Oahppanulbmilat
 Lassi bargobihtát
 Lassi lohkašat
 Árvvoštallan

Lea jurddašuvvon ahte oahpaheaddji ja oahppit ovtas devdet muhtin osiid, omd. oahppanulbmiliid ja árvvoštallamiid. Go oahppanulbmilat ja árvvoštallan leat devdon kapihttalsisdollui, de dat sáhttet biddjot oahppi bargomáhppii. Ovdal go kapihttalat álggahuvvojit, de oahppit fertejit beassat geahčadit kapihttala neahttaresurssas. Kapihttala namma, govva dahje teavsttaš álgosiiddus galgá láidestit kapihttala sisdollui. Oahppit fertejit maiddá beassat reflekteeret kapihttala sisdoalu ja smiehttat:

- leat go bargan dáinna fáttáin ovdal?
- maid dieđát dán fáttá birra?
- maid háliidat oahppat dán fáttás?
- manne lea dehálaš ahte *mun* máhtán dan birra?
- masa fáddá lea ávkkálaš *mu* árgabeaivvis?

Sámi historjá ja servodat jo2

Luondu ja kultuvra

Kapihttala sisdoallu:

Sámi vuoiŋnalaš dološáigi
Historjjálaš gáldut dološ sámi oskku birra
Oskkoldat, religiovdna – doahpagat mat gusket kristtalašvuhtii
Vássánaiggi dábit
Jábmii dáibmu, rohttu áibmu ja sáivu
Nubbi áibmu sámi árbedieđu mielde – sámiid mitalusat ulddaid ja nuppi áimmu birra
Bassi eanadat – bassibáikki
Bálvosbáikkiid ja rituálaid differensieren
Sámit noaidevuodáproseassain 1600-logus
Noaidegáccit – noaidevuotta sámi servodagas
Vuoiŋnalaš lihkadusa namas – vuolgahus, girku ja oahpahus
Miššoneren Ruota bealde
Osku ja sámi vuoiŋnalašvuotta dál – sámit oassin mánggakultuvrralaš máilmmiviidosaš girkus
Tabuáššit girkus

Gealbomihhtomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- suokkardit oskku ja máilmmioainnuid sámi servodagas ja buohtastahttit daid eará oskkuiguin ja máilmmioainnuiguin
- selvehit resursaávkastallamiid ja eallinvugiid rievdamiid Sámis bivdoservodaga rájes dáláži, ja ságaškuššat dán ovdáneami váikkuhusaid

Guovddášelemeanttat:

Luondu ja kultuvra
Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Guoddevaš ovdáneapmi

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Árbemáhttu ja dálkkádatrievdan

Sápmelaččain lea holisttalaš/ollislašvuotta máilmmioaidnu, mii jurddašit ahte mii leat dušše oassi luonddus. Sáhtta go dás leat čoavddus máilmmi hástalusaid? Reflekttere oarjemáilmmi ja eamiálbmogiid diehtaga.
Dán barggus sáhtta oahppi válljet mainna vugiin ovdanbuktá reflekšuvnna.

2 Guorahallat lagasbirrasa

Juohke servodagas ja báikkis lea iežas historjá. Guorahallet iežadet lagasbirrasis mo árbevirolaš jurddašeapmi boahpa historjjálaččat ovdán ja mo árbevirolaš jurddašeamis vuhtto dál.
Dát bargu sáhtta heivehuvvot joavkobargun.

3 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.
Dán barggus oahppi sáhtta válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

4 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpágiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkašat:

Samisk religion før kristendommen <https://result.uit.no/reaidu/vare-tema/religion/samisk-religion-for-kristendommen/>
Samisk tro, om guder og gudinner <https://www.sjamanforbundet.no/artikler/samisk-tro-om-guder-og-gudinner>
Religion og livssyn <https://samiskeveivisere.no/religion/>
Samiske ritualer i endring <https://www.forskning.no/arkeologi-historie/samiske-ritualer-i-endring/1009146>

Árvvoštallan:

1 *Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid*

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 *Čálalaš árvvoštallan*

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalas.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit

Kapihttala sisdoallu:

Áramus sámis ja servodagat – digaštallan sápmelaččaid álgoruovttu birra
Sámiid vássánaiggi čalmmustahttin
Eatnamiid ja čáziid geavaheapmi Finnmárkkus historjjálaš perspektiivvas
Giella ja etnisitehta ruovdeáiggis
Sámi báikenamat
Sámi servodat ruovdeáiggis ja árra gaskaáiggis
Koloniserenstrategiijat
Etnalaš joavkkuid oktavuodát
Gávppašeapmi ja báikkálaš elihta
Boazodoallu – sámi ealáhusat rievdamin
Lappekodusilla davvin Sámis 1751–1859

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- suokkardit ekonomalaš, sosiálalaš, politihkalaš ja kultuvrralaš diliid iešguđet álbmotčearddain Sámis, ja ságaškuššat suaid iešguđet álbmotčearddaid deaivvademiide ja daid deaivvademiid váikkuhusaid
- buohtastahttit mo iešguđet sámi guovlluid sámi árbevierut ja árvvut ovdanbuktojit iešguđet njálmmálaš ja čálalaš gálduin
- válddahit iešguđet teoriijaid dan birra gos sápmelaččat leat vuolgán ja reflekteret dan birra mo lea dovdat iežas ja earáid identitehta
- selvehit muhtun sámi kulturalbmanahttima ja reflekteret dan ektui mo eará kultuvrrat leat váikkuhan dasa

Guovddášelemeanttat:

Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuhta ja eallimis birgen

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 *Rádješiehtadus Ruotain 1751*

Go rádješiehtadus mearriduvvui jagis 1751, de dat sirrii sápmelaččaid ja bearrašiid. Válddahala doallá go dát čuoččuhus deaivása.
Dán barggus heive čállit proseassabarggu.

2 *Novgorod*

Suokkardala mo Novgorod gullá sámi historjái.
Dán barggus oahppi sáhtta válljet mo háliida bargat ja ovdanbuktit barggu.

3 *Bjarmerat*

Ságaškuššet váikkuhusaid sápmelaččaid ja bjarmeriid oktavuodain ja deaivvadeamiin.
Dán barggus heive ráhkadit podkástta.

4 *Čoahkkáigeassu*

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.
Dán barggus oahppi sáhtta válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

5 *Doabačilgehusat*

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

Oppdelingen av det samiske territoriet <https://samiskeveivisere.no/article/oppdelingen-av-de-samiske-territoriet/>
Samisk språk og språkhistorie <https://samiskeveivisere.no/article/samisk-sprak-og-sprakhistorie/>
Når samer møter andre nordmenn <https://www.scup.com/doi/10.18261/9788215030227-2017-09>
Samenes historie: Urfolk og folkerett <https://radio.nrk.no/serie/norgeshistorie/KMTE87005321>
Den stille kampen <https://tv.nrk.no/serie/den-stille-kampen/sesong/1/episode/MDFP13001613>
Samenes historie: Kulturmøter og kolonisering <https://radio.nrk.no/serie/norgeshistorie/sesong/202112/KMTE87005521>

Árvvoštallan:

1 *Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid*

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 *Čálalaš árvvoštallan*

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalis.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttan eará láhkái bargat.

Dekoloniseren

Kapihttala sisdoallu:

Koloniseren ja dan váikkuhusat eamiálbmogiidda
Duktan koloniserenfápmun
Olmmošvuoigatvuođat, ođđa eamiálbmotpolitihkka ja kolonijapolitihkka máilmmidásis
Ealáskahttinproseassat Sámis ja nátionálastáhtaid eamiálbmotpolitihkka 1945–1963
Politihkalaš vuogádat
Sámi organisašuvnnat ásahuvvet
Skuvllaid ovttahttinlávdegoddi ja ođđa skuvlaláhka
Finnmárkku sámi ráđđi ja Sámekomitea
Kultuvrralaš ja ekonomalaš doaimmat
Sámepolitihka molsuma proseassat ja loahpalaš boáđus 1945–1963
Beassášresolušuvdna
Servodatođasmahttimat
Ealáskahttinproseassat Sámis ja nátionálastáhtaid eamiálbmotpolitihkka 1963–2010
Eambbo sámi organisašuvnnat ásahuvvojit ja ovttasbarget viidát
ČSV-lihkadus 1970–80-logus
Riektegáibádusat eatnamiidda ja čáziide Ruotas
Riektegáibádusat eatnamiidda ja čáziide Suomas
Riektegáibádusat eatnamiidda ja čáziide Norggas
Láhkarievdadusat ja Sámedikki ásaheapmi
Kultuvrralaš ilbmamat vuostálastima oktavuodas

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- válddahit iešguđet ealáskahttinproseassaid Sámis ja reflektaret dan ektui mo dat váikkuhit sápmelaččaid otná dili
- reflektaret dan ektui mo iešguđet perspektiivvat leat báidnán ja báidnet eamiálbmotdutkan
- selvehit nátionálastáhtaid eamiálbmotpolitihkka Sámis ja buohtastahttit dan politihkain mii fievrreduvvo eará eamiálbmogiid guovdu

Guovddášelemeanttat:

Dekoloniseren
Metoda ja gáldokritihkka

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuohta ja eallimis birgen
Demokratii ja mielborgárvuohta

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 *NRK-ráidu «Makta»*

1 **Ovdal filmma.**

- Digaštallet maid dajahus «Ellos eatnu» mearkkaša.
- Álttá-Guovdageainnu čázádaga dulvadeamis čuožžiledje stuorra riiddut sápmelaččaid ja eiseválddiid gaskkas mat guske sápmelaččaid vuoigatvuođaide ja birasgáhttemii. Mat oainnut ledje sápmelaččain ja mat ges eiseváldiin?

2 **Gehččet NRK-ráiddu «Makta» 7. oasi «Elva skal leve».**

<https://tv.nrk.no/serie/makta/sesong/1/episode/MDRE50000721>

3 **Maŋgil filmma.**

Digaštallet mii dán oasi váldokonflikta lea ja maid filbmadahkkit leat deattuhan.

4 **Čiekŋudanbargu**

Suokkardala mo oassi «Elva skal leve» čájeha oktavuodá gaskal fámu, demokratiija ja unnitloguálbmogiid vuoigatvuođaid?

- čujut ovdamearkkaide «Elva skal leve»-oasis
- váldde mielde historjjálaš faktadieđuid Álttá-áššis
- smiehta manne riidu lea ain relevánta

Čáluš galgá leat 500–800 sáni.

2 *Bággofárreemat Sámis*

Oza dieđuid bággofárremiid birra mat Sámis leat dáhpáhuvvan áiggiid čađa. Deavdde dieđuid tabellii:

Norggas	Suomas	Ruotas	Ruoššas	Eará fárreemat

3 Dáiddárat ja eará beakkálmasat

Dutkka mo govvasárgut, girječállit, musihkkárat, filbmadahkkit, giellaguovddážat, dutkit, sosiála mediat ja earát ovddidit ja revitaliserejit sámi kultuvrra.

Dán barggus sáhttá oahppi válljet kreatiiva ovdanbuktinvuogi.

4 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.

Dán barggus oahppi sáhttá válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

5 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

Máret Sára (2017): *Samer i Russland = Sámit Ruoššas : 1971–2017*. ČállidLágádus Ol-Johán Sikku: *UR Samtiden - Dekolonisering av Sápmi* <https://urplay.se/program/205830-ur-samtiden-dekolonisering-av-sapmi>

Astri Andresen Astri, Jukka Nyyssönen, Søren Rud og Teemu: *Kolonialisme? Nordisk historieskriving om urfolk 1970–2021* <https://www.scup.com/doi/full/10.18261/ht.104.4.2>

Susanne Watterud: *Samisk historiefortelling – utenfra og innenfra* <https://ndla.no/nb/r/historie-pb/samisk-historiefortelling--utenfra-og-innenfra/fa9084fc3a>

Árvvoštallan:

1 Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 Čálalaš árvvoštallan

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalis.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Gáldogeavaheapmi, historjjálaš diđolašvuohta ja konteaksta

Kapihttala sisdoallu:

Historjjálaš diđolašvuohta
Mo mii atnit historjjálaš kárttaid?
Olbmot ja servodagat vássánaiggis, dálááiggis ja boahtteáiggis
Dekoloniseren
Veahkkeneavvu historjjálaš gálduiguin barggadettiin
Sámi arkiiva
Ohcanportála Nuohtti

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- reflektaret dan ektui mo iešguđet perspektiivvat leat báidnán ja báidnet eamiálbmotdutkan
- ságaškuššat iešválljejuvvon sámi servodatfágalaš fáttá gos geavaha iešguđetlágán gálduid
- ságaškuššat mo ja manne sámi mánáidbajásgeassin lea rievdan, ja reflektaret dan birra mo bargojuogadeapmi sohkašvuohtii gaskka sámi servodagas lea
- analyseret iešguđet sujaid demográfalaš rievdadusaide Sámis, ja ságaskuššat makkár váikkuhusat leat ja leat leamašan ovttaskasolbmui ja servodahkii ja guoddevaš ovdáneapmái

Guovddášelemeanttat:

Luondu ja kultuvra
Dekoloniseren
Metoda ja gáldokritihkka

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuohta ja eallimis birgen
Guoddevaš ovdáneapmi

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Sámi mánáidbajásgeassin

Ságaškuššet mo sámi mánáidbajásgeassin lea rievdan. Mat dán rievdamas boadus ja váikkuhusat leat? Čohkkejehket dieđuid ja geavahehket ovdamearkkaid iežadet lagasbirrasis.

Dán barggus lea heivvolaš ráhkadit teáhtera dahje filmma mas bohtet ovdán sámi mánáidbajásgeassima rievdamat.

2 Biktasat ja dávvirat

Dutket mo biktasat ja dávvirat čájehit historjjálaš gullevašvuođa. Juohkehaš vällje masa čiekŋuda.

Dán barggus sáhtta oahppi välljet mainna vugiin ovdanbuktá: čálalaččat, filmmain, govaiguin, fysalaš buktagiin dahje eará kreatiiva vugiin.

3 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalas.

Dán barggus oahppi sáhtta välljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

4 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalas, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkašat:

Patricia Fjellgren (2022): *Stemmer fra Sápmi*. Pax
Rauna Kuokkanen: *Eamiálbmogiid diehtu, filosofijat ja dutkan Sápmái!* <https://rauna.wordpress.com/2010/05/06/eamiálbmogiid-diehtu-filosofijat-ja-dutkan-sapmai/>
Dan Robert Larsen: *Samisk filmkunstner gjorde arkeologisk funn under filmopptak* <https://www.nrk.no/sapmi/samisk-filmkunstner-gjorde-arkeologisk-funn-under-filmopptak-1.17540341>

Árvvoštallan:

1 *Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid*

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 *Čálalaš árvvoštallan*

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalis.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Sámi historjá ja servodat jo3

Árvvut ja árbevierut čadnon eanangeavaheapmái

Kapihttala sisdoallu:

Meahcci vai luonddueanadat
Árbevirolaš máhttu
Árvvut
Meahcásteami árbevirolaš máhttu ja árvvut
Árbevirolaš máhttu ja árvvut geavaheamis
Šattut ja resurssat
Jávrebivddu ja -dikšuma árbevirolaš máhttu ja árvvut
Lodden
Mearra- ja luossabivdu
Boazodoalu árbevirolaš máhttu ja árvvut
Sámi árbevirolaš eanadatáddejumi rievdan
Manne galggašii seailuhit ja oahpahit árbevirolaš máhtu boahttevaš buolvvaide?

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- selvehit iešguđet sámi árvvuid ja árbevirolaš máhtu mat leat lundui čadnojuvvon, ja árvvoštallat ávkki ja árvvu daid seailuhit ja oahpahit boahtte buolvvaide
- selvehit sámi árbevirolaš eanadatáddejumi ja mo dat lea rievdan, ja reflekteret mo dat váikkuha sámi identitehtii ja gullelašvuhtii

Guovddášelemeanttat:

Luondu ja kultuvra
Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuhta ja eallimis birgen
Guoddevaš ovdáneapmi

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Árbevirolaš máhtu ja árvvuid gieddebargu

1 Plánen ja čuolmma hábmen

Hábmet dan mii galgá dutkojuvvot, čohkket duogášdieđuid ja plánet mo galgá čađahuvvot.

Dá leat muhtin evttohusat čuolmmaide: «Rievdata go dálá servodat sápmelaččaid vejolašvuoda háhkat árbevirolaš máhtu», «Báidná go servodaga politihkka sápmelaččaid jurddašemi ja árvvuid». Oahppit sáhttet dáid heivehit dahje välljet áibbas eará čuolmmaid.

2 Dieđuid háhkan

Jearahallat, kártet olbmuid vásáhusaid, čállit fuomášumiid ja čohkket biologalaš dahje geologalaš ovdamearkkaid.

3 Analysa ja raporta

Gieđahallat dieđuid, dulkot gávdnosiid teorijja ektui ja čállit raportta mii dokumentere barggu.

Dán barggus oahppi sáhttá välljet mainna vugiin ovdanbuktá raportta: čálalaččat, njálmmálaš ovdanbuktimiin, filmmain, govaiguin dahje eará kreatiiva vugiin.

2 Árbevirolaš máhtu čađahit

Juohke servodagas ja báikkis lea iežas historjá. Guorahallet mat árbevirolaš barggut ain čađahuvvojit din lagasbirrasis. Válljeheket barggu maid din luohkká galgá čađahit. Árvvoštallat ávkki ja árvvu barggu seailluhit ja manne lea dehálaš dan oahpahit boahttevaš buolvvaide.

Dát bargu sáhttá heivehuvvot joavkobargun, olles luohkkái dahje moatti jovkui.

3 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalas.

Dán barggus oahppi sáhttá välljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

4 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalas, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

NDLA Dutkan, metodat ja modeallat <https://ndla.no/se/e/naturfag-sf/dutkan-metodat-ja-modeallat/7f0bc692c9>

Jan Henry Keskitalo: Sámi máhttu ja sámi skuvlamáhttu: teorehtalaš geahčastat <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2014/08/SDA-1-2-2009-keskitalo.pdf>

Kari Marlene Mulder: Árbevirolaš máhttu <https://ndla.no/se/r/naturfag-sf/arbevirolas-mahttu/ed76e41d5d>

Katrine Fangen: Kvalitativ metode <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/metoder/kvalitativ-metode/>

Árvvoštallan:

1 Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 Čálalaš árvvoštallan

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalas.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Sápmelaččaid vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide

Kapihttala sisdoallu:

Eamiálbmogiid eananoamasteapmi historjjás
Eananoamasteapmi Norggas
Sámiid kollektiiva eanageavaheapmi 1620–1770
Rádjebidjamat ja -giddemat Sámis ja láhkarievdadusat eanageavaheami ja
-oamasteami birra
Boazosápmelaččaid historjjálaš vuoigatvuođat eatnamiidda ovdal ja dál
Sámi vieruiduvvat ja riekteoainnut 1800- ja 1900-logus
Sámi vieruiduvvat ja riekteoainnut 2000-logus
Dálusámiid historjjálaš vuoigatvuođat eatnamiidda ovdal ja dál meahcásteami
oktavuođas
Luossabivddu historjjálaš vuoigatvuođat ovdal ja dál
Finnmárkoláhka ja Finnmarkkuopmodat
Individuála ja kollektiiva geavahan- ja oamastanrievttit
Kollektiiva rievtti áššit Alimusrievttis finnmárkolága olis

Gealbomihhtomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- selvehit ja ságaškuššat mo sápmelaččaid historjjálaš vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide leat ovdal ovdanbuktojuvvon otná dili ektui
- válddahit individuála ja kollektiiva oamastanrievtti Sámis ja ságaškuššat mo dat sáhtá hástalusaid buktit mánggakultuvrralaš servodagas
- selvehit sámi árbevirolaš eanadatádejumi ja mo dat lea rievdan, ja reflekteret mo dat váikkuha sámi identitehtii ja gullevašvuhtii

Guovddášelemeanttat:

Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit
Dekoloniseren
Metoda ja gáldokritihkka

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuhta ja eallimis birgen
Demokratija ja mielborgárvuhta
Guoddevaš ovdáneapmi

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Sámeláhka ja sámeparagráfa Norgga Vuodđolágas

Guorahallet sámelága ja sámeparagráfa Norgga Vuodđolágas. Mo dát lágat doibmet praktihkalaččat? Vuhtiiváldojuvvojit go sápmelaččaid rievttit buot áššiin lágalaččat?
Dán barggus heive čađahit luohkkádigaštallama.

2 SRU II

Suokkardala mii SRU II lea ja mo dat doaibmá praktihkalaččat.
Dát bargu heive guhkit čállinbargun.

3 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.
Dán barggus oahppi sáhtá válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

4 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

delekunnskap.no *Retten til land og vann i dag – nordsamisk* <https://delekunnskap.no/samisk-tverrfaglige-temaer/v/retten-land-vann-nordsamisk>
Det kongelige nærings- og handelsdepartement NOU 2007:13 *Den nye sameretten – Høring* <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/jd/horingsuttalelser/lov/den-nye-sameretten/nhd.pdf>
NRK Radio *Samenes historie: Retten til land og vann* <https://radio.nrk.no/serie/norgeshistorie/KMTE87006221>
Ráđđehus.no *Sámeláhka* <https://www.regjeringen.no/contentassets/ce0264389fc3481f9c6d7e51ec3eb3d2/samelahka.pdf>

Árvvoštallan:

1 Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 Čálalaš árvvoštallan

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalas.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Sámiid oassálastin riikkaidgaskasaš orgánain

Kapihttala sisdoallu:

Olmmošvuoigatvuođat ja eamiálbmotvuoigatvuođat julggaštusain,
konvenšuvnnain ja lágain
Ovttastuvvon našuvnnat
Olmmošvuoigatvuođat
Minoritehtaálbmogat ja eamiálbmogat
ILO-konvenšuvdna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái
iešmearrideaddji riikkain
ON eamiálbmotjulggaštus (UNDRIP)
Dálkkádatroassu ja ON guoddevašvuođamihtut
Luondduroassu ja ON luonddušiehtadus

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- selvehit ealáskahttinproseassaid Sámis ja ságaškuššat makkár váikkuhusat konvenšuvnnain, julggaštusain ja láhkarietvadeamiin leat sápmelaččaide
- selvehit iešguđetlágán nationála ja riikkaidgaskasaš ovttasbargoarenaid gos sápmelaččat oassálastet, ja reflekteret mo dat duddjojot searvevuoda ja ipmárdusa álbmotčearddaid gaskka

Guovddášelemeanttat:

Sápmelaččaid ja eará álbmotčearddaid deaivvadeamit
Dekoloniseren

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvašvuohta ja eallimis birgen
Demokratiija ja mielborgárvuohta
Guoddevaš ovdáneapmi

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋŋel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Eamiálbmogat

Vállje muhtin eamiálbmotjoavkku olggobeale Sámi ja buohtastahtte sin sápmelaččaiguin.

Ráhkát buohtastahttinplakáhta mas leat guovddážis giella, ássanguovllut, historjjálaš politihkka ja dálá vuoigatvuođat/hástalusat.

Plakáhtat hengejuvvojit luohkkálanja seaidnái vai buohkat besset daid lohkat ja árvvoštallat.

Loahpas digaštallabehtet mo eamiálbmotvuoigatvuođat ja demokratiija praktihkalaččat doaibmá.

2 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.

Dán barggus oahppi sáhtta válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

3 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

IWGIA *The International Work Group for Indigenous Affairs* <https://iwgia.org/en/>
FN-Sambandet *Klimaendringer truer europeiske urfolks tradisjoner* <https://fn.no/nyheter/klimaendringer-truer-europeiske-urfolks-tradisjoner>
Odd Mathis Hætta (2002): *Samene : Nordkalottens urfolk*. Høyskoleforlag.

Árvvoštallan:

1 Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 Čálalaš árvvoštallan

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalis.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttan eará láhkái bargat.

Cealkinfriddjavuohta ja vaššicealkámušat

Kapihttala sisdoallu:

Demokratiija iešguđetlágán definišuvnnat
Liberála demokratiija: Demokratiija mii suddje siviila vuoigatvuođaid
Egaliteara demokratiija: Demokratiija mas leat sosioekonomalaš vuoigatvuođat
Cealkinfriddjavuohta
Fovse-akšuvnnat
Cealkinfriddjavuohta hástala
Vealaheaddji sáгат ja vaššicealkámušat
Gokko lea ráđji gaskal lobálaš ja lobihis cealkámušaid?
Fáttá ja olbmuid birra cealkámušat
Sámevašši

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- selvehit ealáskahttinproseassaid Sámis ja ságaškuššat makkár váikkuhusat konvenšuvnnain, julggaštusain ja láhkarietvadádeamiin leat sápmelaččaide
- viežžat ja analyseret cealkámušaid sápmelaččaide birra iešguđet mediain ja ságaškuššat vaššicealkámušaid ja oaguhemiid cealkinfriddjavuođa ektui
- selvehit iešguđetlágán nátionála ja riikkaidgaskasaš ovttasbargoarenaid gos sápmelaččat oassálastet ja reflekteret mo dat duddjojit searvevuoda ja ipmárdusa álbmotčearddaid gaska

Guovddášelemeanttat:

Sápmelaččaide ja eará álbmotčearddaid deaivvadeami
Metoda ja gáldokritihkka

Fágaidrasttideaddji fáttát:

Álbmotdearvvasvuota ja eallimis birgen
Demokratiija ja mielborgárvuohta

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋnel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Sámegiela ealáskahttin ja eamiálbmotvuoigatvuođat

Ságastallet ja čielggadehket maid dáruiduhttinpolitihkka ja ealáskahttin mearkkašit.

2 Dáruiduhttimis ealáskahttimii

1 Álggaheapmi

Gehččet kártta Sámis.
Ságastallet: Maid sámegielaide dovdahehtet? Manne gielat sáhttet áitojuvvot?
Mat váikkuhusat šaddet go giella jávká?

2 Joavkobarggut

Joavkkut válljejit fáttá:

Sámegiella skuvllas
Sámi media
Sámi girjjálašvuota ja kultuvra
Sámegiela digitála reaidut
Sámi giellaguovddážat

Joavkkut digaštallet ja ovdanbuktet olles luohkkái mo dát váikkuha ealáskahttimii, mat hástalusat leat ja maid bohtosiid mii oaidnit.

3 Loahpaheapmi

Ságaškuššet:

Lea go vejolaš ealáskahttit giela mii lea measta jávkan?
Manne lea giella dehálaš identitehtii?
Geas lea ovddasvástádus seailluhit sámegielaide?

3 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalis.

Dán barggus oahppi sáhtta válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

4 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalis, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkamušat:

NDLA *Urfolk* <https://ndla.no/nb/e/sosiologi-og-sosialantropologi/urfolk/c2ec51c4cb>

Aldrimer22juli.no *Urfolk i Australia* <https://aldrimer22juli.no/vgs/verden/urfolk-i-australia>

Aldrimer22juli.no *Urfolk i Canada* <https://aldrimer22juli.no/vgs/verden/urfolk-i-canada>

Buadir *Samisk kultur, historie og befolkning* <https://www.buadir.no/nasak/samisk-kultur-historie-og-befolkning/>

Árvvoštallan:

1 *Reflektere kapihttala oahppanulbmiliid*

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 *Čálalaš árvvoštallan*

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalis.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Árbečeahppi ja dutki – dutkanmetodat

Kapihttala sisdoallu:

Gávdnat ja viežžat dieđuid servodaga birra
Sámi arkiiva sámi dutkama vuodđun
Priváhtaarkiivvat
Nuortalaš arkiivvat
Digitála gáldut historjádutkamii
Ohcanportála Nuohtti
Sámi kulturmuittut
Referánsateknihkka ja gáldogeavaheapmi
Gálduid árvvoštallan ja gáldokritihkka
Jearahallan – mo jearahallat árbečehpiid?
Dutkanetihkka
Sámi fáttáid dutkan
Álgoálbmotdutkan
Árbevirolaš máhttu
Álgoálbmogiid máhttu
«Lei oktii áigá dolin» – sámi gulahallan

Gealbomihttomearit:

Oahppi galgá máhttit:

- geavahit servodatfágalaš teorija ja metoda ja presenteret muhtin sámi servodatfágalaš čuolmma maid ieš lea válljen
- selvehit mo dutkiid iežaset fágalaš ja kultuvrralaš duogáš sáhttá váikkuhit sin, ja ságaškušsat sáhttet go dutkanmetodat ja kultuvrralaš vuolggasadji báidnit ovdanbuktimiid ovddešáiggi birra

Guovddášelemeanttat:

Metoda ja gáldokritihkka

Oahppanulbmilat:

Dáid galget oahppit ja oahpaheaddji deavdit go bargagohtet kapihttaliin. Lea vuogas álggos geahčadit olles kapihttala ja de ráhkadit oahppanulbmiliid.
Maŋgel dán kapihttala oahppi galgá:

Lassi bargobihtát:

1 Gulahallan eará álbmotčearddaiguin

1 Gehččet «Guovdageainnu stuimmit»-filmma.

2 Ságastallet dáid áššiid birra:

- Mat ledje sivat stuimmiide?
- Lei go vuostálasvuohta áddehahti go jurddaša dan dili birra mas sii elle?
- Mo Norgga eiseválddit govviduvvojit?
- Mii rollaid oskkus lea filmmas?
- Mo vealaheapmi váikkuha váldopersovnnaide?
- Mo lei boadus sáhttán šaddat jus Norgga eiseválddit ja sápmelaččat ledje gulahallat buorebut?

3 Buohtastahttet filmma dáhpáhusaid ođđaáigásaš álgoálbmotvuoigatvuođaid ektui.

Buohtastahttimiiguin heive hábmet sátnelavaplakáhta dahje eará kreatiiva ovdanbuktima.

2 Čoahkkáigeassu

Ráhkát čoahkkáigeasu kapihttalas.

Dán barggus oahppi sáhttá válljet mainna vugiin ovdanbuktá čoahkkáigeasu: čálalaččat, filmmain, govaiguin, dramatiseremiin dahje eará kreatiiva vugiin.

3 Doabačilgehusat

Oahppi galgá čohkket dehálaš doahpagiid mat leat kapihttalas, ja čállit daidda čilgehusaid.

Lassi lohkašat:

Jan Henry Keskitalo: *Girjeárvvoštallamat - Fra noaidien verden til forskerens*
<https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2014/09/SDA-2008-1-arvvostallan-keskitalo.pdf>

Nils Oskal: *Muhtin diedafilesofalaš váttisvuođat vuodđudit earenoamáš álgoálbmotmetodologija* <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2016/01/SDA-1-2-2007-oskal.pdf>

Samuli Aikio *Girjeárvvoštallama - Historjá dutkama čárvváin* <https://site.uit.no/aigecala/wp-content/uploads/sites/8/2011/08/2006-aikio2.pdf>

Árvvoštallan:

1 Reflektare kapihttala oahppanulbmiliid

Čále dán kapihttala oahppanulbmiliid ja čilge mo leat olahan daid iežat mielas.

2 Čálalaš árvvoštallan

Čilge:

- maid lean oahppan dán kapihttalas.
- maid dihten ovddežis dán kapihttala fáttá birra.
- mo ohppen buoremusat.
- mii lei álki ja somá.
- mii lei váttis, ii ge addán oahppanmovtta.
- maid háliidivččen eanet oahppat.
- maid livččen sáhttán eará láhkái bargat.

Gáldut

Eira, Anne Marit Guttorm; Sara, Risten Elle (2023). *#giellaspáiddar 2*. Davvi Girji

Eira, Anne Marit Guttorm; Sara, Risten Elle (2024). *#giellaspáiddar 2 - Oahpaheaddjirávvagat*. Davvi Girji

Fornes, Sissel (2022). *8 tips til vurdering i samfunnsfag på ungdomstrinnet*. Vižžon: <https://www.gyldendal.no/artikler/8-tips-til-vurdering-i-samfunnsfag-pa-ungdomstrinnet/?tags=10068>

Mysen videregående skole. *Vurdering for læring*. Vižžon: <https://ofk.no/mysen-vgs/om-skolen/planer-og-strategier/vurdering-for-laring/>

Norli, Anita Wiklund. *Fagsamtaler som lærings- og evalueringsverktøy*. Vižžon: <https://omp.novus.no/index.php/novus/catalog/download/profesjonsutvikling1/40/1172?inline=1>

Oahpahusdirektaráhtta. *Gi gode faglige tilbakemeldinger*. Vižžon: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/vurdering/underveisvurdering/tilbakemeldinger/>

Oahpahusdirektaráhtta. *Oahppoplána - Sámi historjá ja servodat (SHS01-03)*. Vižžon: <https://www.udir.no/lk20/shs01-03?lang=sme>

Oahpahusdirektaráhtta. *Underveisvurdering*. Vižžon: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/vurdering/om-vurdering/underveisvurdering/>

Oahpahusdirektaráhtta. *Vurdering*. Vižžon: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/vurdering/>

